

UDK 821.163.42-5
821.163.42.09Kavanjin, J.
izvorni znanstveni rad /
saggio scientifico originale

Arsen Duplančić

Arheološki muzej u Splitu

arsen.duplancic@armus.hr

Dva govora Jerolima Kavanjina i splitska Ilirska akademija

Pjesnik Jerolim Kavanjin (1643. – 1714.) dobro je poznat u hrvatskoj književnosti po svom enciklopedijskom spjevu „Poviest vandelska...“, skraćeno „Bogatstvo i uboštvo“. Nasuprot tome, njegova dva govora koja se navode u literaturi, a održao ih je u splitskoj Ilirskoj akademiji, nisu do sada bila objavljena. Prvi je pohvala radu i protiv dokolice, a drugi je o caru Dioklecijanu. Oba su na talijanskom. Odaju nam uglavnom već poznate Kavanjinove stavove o radu i dokolici, njegovu pobožnost i privrženost zavičaju. Također odražavaju njegovo enciklopedijsko znanje, poznavanje medicine, zanimanje za astronomiju i sklonost prema književnosti. Zanimljiv je Kavanjinov pristup caru Dioklecijanu. On ne iznosi njegov životopis niti ga, kao što je bilo uobičajeno, ističe kao progonitelja kršćana. Kavanjin u njemu vidi valjanog vladara koji se nakon mnogih muka povlači u rodni kraj gdje provodi zadnje godine u zasluženom miru što je sažeto izrazio i u svom spjevu. Ovdje se govori objavljuju u cijelosti kao prilog poznavanju Kavanjinova opusa i djelatnosti Ilirske akademije za koju su napisani.

Godina kada je osnovana splitska „Akademija Illyrica ilitivan slovinska“ nije poznata, ali smatralo se da je počela djelovati 1703., a da njezin zadnji spomen potječe iz 1713. godine. Zahvaljujući terminaciji generalnog providura Pietra Valiera od 24. XI. 1678., izdanoj splitskom kanoniku Nikoli Bijankoviću, osnivanje Akademije pomiče se u tu godinu. Izvještaj nadbiskupa Stjepana Cupillija Svetoj kongregaciji koncila od 30. IX. 1714. govori da Akademija još postoji te da će doprinijeti uporabi i ljepoti hrvatskog jezika. To je za sada najkasniji spomen djelovanja Akademije koja se vjerojatno ugasila ubrzo nakon toga.

Ključne riječi: Jerolim Kavanjin, Ilirska akademija, dokolica, Dioklecijan, Split

1. Rukopisi dvaju Kavanjinovih govora

Veliki enciklopedijski spjev „Poviest vandelska...“, skraćeno „Bogatstvo i uboštvo“, splitskog pjesnika Jerolima Kavanjina (1643. – 1714.) poznat je u hrvatskoj književnosti naročito od 1861. kada je prvi put tiskan u cijelosti. (Duplančić 1994, Kavanjin 1861.) Nakon toga spjev je objavljen još dva puta: 1913. i 2017. godine (Kavanjin 1913, Kavanjin 2017.). Za razliku od njega, ostala su Kavanjinova djela nepoznata ili se tek spominju u literaturi. Tome je pridonio sâm Kavanjin koji je uništio svoje mladenačke pjesme (Aranza 1913: VIII, Kukuljević Sakcinski 1861: IV), a koliko ih je napisao u kasnijim godinama i jesu li sačuvane nije za sada poznato.¹ Podrobnije istraživanje arhiva obitelji Capogrosso-Kavanjin, danas u Muzeju grada Splita, možda bi urodilo plodom jer je 1913. don Frane Bulić javio Josipu Aranzi: „U Conte Jerka Capogrosso-Cavagnini ima nekoliko pjesama u rukopisu, koji je krnjast, ali sve u hrvatskom jeziku“ (Duplančić 1994: 30).

Od drugih Kavanjinovih tekstova (izuzimamo pisma) objavljeni su još njegova oporuka (Čičin-Šain 1951.) i spis „Baštinicima“ (Barta Paripović 2015, Čičin-Šain i Kavanjin 1952: 19–38 – talijanski izvornik, Kavanjin 2015. – hrvatski prijevod), ali oni imaju privatnu, odnosno obiteljsku namjenu. Međutim, iz literature se zna za još tri Kavanjinova djela. Prvo je rasprava o Splitu i njegovoj crkvi (*Informazione circa Spalato e la chiesa metropolitana*) koju spominje Kukuljević, a po njemu Karaman i Aranza.² Drugo su pak dva akademska govora koja su bila poznata Karamanu, i koji je iz obaju donio po jedan odlomak (Karaman 1893, br. 27: 1–2), a Aranza ih nije imao u rukama, nego ih navodi na temelju Karamana (Aranza 1913: VII). Ti su govori ostali neobjavljeni zbog čega su i u novijem leksikografskom prikazu pjesnikova života samo spomenuti pozivom na Karamana (HBL 2009: 202 – autor natuknice Zoran Kravar).

Premda su bila izvan ruku istraživača, oba Kavanjinova akademska govora nisu nestala, već su sačuvana u arhivskoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu kamo su dospjela 1912. zahvaljujući daru Dujma Srećka Karamana don Frani Buliću o čemu svjedoči njegova bilješka na listu papira u koji su bili

¹ Aranza je objavio četiri kitice kojima Kavanjin 1709. uzvraća na čestitku i stihove Antuna Matijaševića Karamanea u povodu udaje njegove kćeri Izabele (Sabe) (Aranza 1913: VII).

² Karaman 1893, br. 27: 1; Kukuljević Sakcinski 1861: VII–VIII; Aranza 1913: VIII. Kad je izašao prvi nastavak Karamanova članka u *Narodu* (br. 23, str. 2) o tome je u rubrici „Domaće viesti“ tiskana obavijest „Kavanjin Jerko“ u kojoj je odraz ondašnjih političkih sukobljavanja s talijanašima: „Slavni Kavanjin, kako svjedoče njegova djela smatrao se Hrvatom, te je kao takav i radio. Mi na taj životopis upozorujemo naše čitatelje, a osobito gospodu protivnike Hrvatsva.“

uloženi: „1912 Darovao Dujam Karaman“. Osim toga Karaman je darovao i prijepis pisma Antuna Matijaševića Karamanea o jednom rimskom natpisu koje je 24. XII. 1706. poslao Kavanjinu.³ Isto tako, darovao je i terminaciju generalnog providura Girolama Cornera od 4. III. 1688. kojom se Kavanjinu dodjeljuje 120 kampa zemlje na području Cetine.⁴ Budući da Karaman piše kako je sve podatke za članak o Kavanjinu, uključivo i odlomke iz govorâ, crpio iz starih pisama „koja s nalaze kod Spljetskog plemića Šimuna Capogrossa Kavanjinova potomka“ (Karaman 1893, br. 27: 2), očito da je dio njih ostao kod Karamana, a on ih je poslije darovao Buliću. Zanimljivo je da govore Bulić nije dao na uvid Aranzi koji je u to vrijeme pripremao Kavanjinov spjev za objavu i sastavljao pjesnikov životopis!

Kavanjinovi govori ispisani su na sedam stranica neuvezanog i izvorno nepaginiranog arka papira. Na prvoj je stranici naslov: *Composizioni varie del Signor D:r Gerolimo Cavagini*, a ispod je naslov prvoga govora: *Discorso Accademico in lode della fatica, ed in sprezzo del ozio del Signor Cavagini*. On obaseže četiri stranice iza kojih slijedi govor o Dioklecijanu na trima stranicama i koji ima naslov: *Discorso Accademico*. Na zadnjoj stranici poslije je zabilježeno: *Composizioni de Dr Girolamo Cavagini. I° Discorso accademico in lode della fatica. II° Se Diocleziano per essersi ritirato dall'impero, ed esser venuto a Salona abbia da meritar lode*.

U rukopisu ima nedosljednosti u pisanju, naročito dvostrukih slova i izostavljanja zadnjeg slova na kraju riječi, pisanje općih imenica velikim slovom, stavljanje ili izostavljanje akcenata, ali ima i grešaka (neka imena) koje upućuju na to da ovo nije Kavanjinov autograf nego prijepis. Za objavu govorâ zadržali smo sve te, današnjim očima gledano, nepravilnosti, a na neke smo posebno upozorili. Budući da tekst nije paginiran, umetnuli smo oznake za početak stranice. Da bi tekst bio razumljiviji, bilo je nužno u najkraćim crtama ukazati na izvore Kavanjinovih citata i o kojim se osobama radi, a opširnije podatke čitatelj će lako naći.

³ Naslov mu je: *Lettera scritta del Reverendissimo D.n Antonio Caramaneo al Nobil Signor D:r Girolamo Cavagini li -24- Dicembre -1706*. Na poleđini je bilješka: *Regole per l'Iscrizione Lapidarie. Lettera al Cavagnini*. Pismo je objavio Karaman (1893, br. 25: 1–2).

⁴ Nadnevak terminacije (investiture) i njezin dio objavio je Karaman (1893, br. 25: 1). Terminacija nije sačuvana (možda se nađe među muzejskim spisima), nego samo zadnji list na čijoj je poleđini bilješka: *1689. Investite alla Cetina di Campi 120. con le Muracche, Ortaglie, e Mollini, a Girolamo Cavagnini per meriti di famiglia*. Karaman piše da je terminacija iz 1688. godine.

2. O radu i dokolici

Oba govora odaju nam uglavnom već poznate Kavanjinove stavove o radu i dokolici, njegovu pobožnost i privrženost zavičaju.⁵ Njegovo enciklopedijsko znanje⁶ ogleda se pak u navođenju raznih osoba iz staroga svijeta o kojima je mogao čitati u djelima antičkih pisca, od kojih su većina bila sastavni dio onodobne školske literature (Horacije, Ciceron, Vergilije, Homer itd.), a neka su mu djela bila bliska i kao pravniku (Justinijan, Ciceron). Premda je neke činjenice mogao doznati posredno preko novije literature, čini se da je većinu crpio čitajući izvorna djela što se naslućuje i iz priče o Domicijanovu zabavljanju muhama koju donosi Svetonije ili o stavu Scipiona Nazike u vezi s opstankom Kartage koje je zapisao Plutarh. U vezi sa zdravljem Kavanjin ističe Gelenovo mišljenje o važnosti aktivnosti, a zanimanje za astronomiju otkriva pozivanje na tumačenja prirodoslovca Bernardina Telesija. Kavanjinovu sklonost prema književnosti uočavamo kroz navođenje stihova pjesnika Fulvija Testija čija se pjesma posvećena Scipioneu Sacratiju tematski odlično uklapa u suprotstavljanje rada dokolici.⁷ Tu je zatim pisac Capoleone Ghelfucci te Daniello Bartoli čije rečenice preuzima, ali ničim ne ukazuje da su njegove pa proizlazi da su Kavanjinove!

3. O Dioklecijanu

Zanimljiv je Kavanjinov pristup Dioklecijanu. On ne iznosi njegov životopis niti ga, kao što je bilo uobičajeno, ističe kao progonitelja kršćana. Kavanjin u njemu vidi valjanog vladara koji se nakon mnogih muka povlači u rodni kraj gdje provodi zadnje godine u zasluženom miru što je sažeto izrazio i u svom spjevu (V, 120–121, 123) (Kavanjin 1861: 82, Kavanjin 1913: 80, Kavanjin 2017: 87):

⁵ „Ja Splićanin zato ki sam“ (Kavanjin 1913: 159 (IX, 69)); „Splitte, slatka otačbino!“ (Kavanjin 1913: 312 (XVI, 63)).

⁶ Dio literature kojom se Kavanjin koristio za svoj spjev znamo na temelju marginalnih bilježaka koje je zapisao uz prvih pet pjevanja (Aranza 1913: XIV–XV).

⁷ „Che la virtù s’invigorisce ne’ travalgj, eche non s’arriva alla Gloria, se non per la via della fatica.“ (Testi 1676: 209).

Naš Doklecan otažbinu
i on priljubi kad se ukloni
Masimianu cesarštinu
za svu slobod er pokloni?
bašcu i graju plemenitu,
ke sastavit hti na Splitu

A to slavnom pri Solinu,
odkle rodod izhojaše,
ki posadu u družinu
njegda svoju prostiraše;
rodažbina cesareva,
stola i našieh od kraljeva.

Gdi cesarskom svom desnicom
zelen goji, voća i mlada,
kom prije sabljom i šibicom
u ljutini svitom vlada;
ter uživa blagovati
svoga truda u solati.⁸

4. O Ilirskoj akademiji

Kavanjinovi govori nisu važni samo za poznavanje njegovih razmišljanja i njegova opusa nego i za poznavanje splitske Ilirske akademije o čijem se djelovanju još uvijek relativno malo zna (Čičin-Šain i Kavanjin 1952: 5–17, Karaman 1899: 5–22, Morović 1971: 131, Novak 1961: 322–323, Šimundža 1990: 182–186, Švelec 1995: 143–144). Pretpostavljalo se da je osnovana 1703. godine i djelovala do 1714., utvrđeno je da joj je sjedište bilo u zgradi južno od katedrale (današnji župni ured), zna se i dio njezinih članova i da su bila dvanaestorica te da je jedan od rezultata njezina rada bilo objavljivanje Marchijeva prijevoda na hrvatski Bouhoursove knjige „Misli karstianske“ (Venecija 1704.). Isto tako se zna da svi članovi Akademije nisu bili iz Splita, poput Ivana Tanzlingera Zantottija koji je bio iz Zadra i koji je krajem 1704. ili početkom 1705. poslao Akademiji jedan svoj pohvalni govor (*elogio*) (Ferrari Cupilli 1846: 260, Ferrari Cupilli 1861: 86–87, Karaman 1899: 20). Što su pisali Akademijini članovi, odnosno što je sve nastalo pod Akademijinim utjecajem⁹ uglavnom se samo naslućuje. Kavanjinovi govori barem malo daju odgovore na ta pitanja jer pružaju uvid u teme o kojima su članovi raspravljali na svojim sastancima.

⁸ Aluzija na priču o Dioklecijanovu uzgoju povrća (*olera nostris manibus instituta*) iz djela *Epitome de caesaribus* 39, 6–7 (Cambi 2016: 33).

⁹ Jedan je od plodova Akademijina rada Marchijev prijevod Bouhoursove knjige o čemu svjedoči pismo Akademijina tajnika Franje Crittona upućeno Zantottiju 29. I. 1705.: „quattro copie del libretto di Pensieri cristiani, da lui tradotto in lingua illirica, a ciò ella conosca che già comincia ad eseguirsi il fine avuto nella istituzione di questa nostra adunanza“ (Ferrari Cupilli 1846: 260, Ferrari Cupilli 1861: 87, Karaman 1899: 20).

Premda se u govorima izrijekom ne navodi Ilirska akademija, nesumnjivo je da su oni bili namijenjeni njoj. Osobito je važan uvodni dio teksta o Dioklecijanu iz kojeg se vidi da je Kavanjin bio pozvan da održi govor i da je to bilo prigodom njegova primanja u članstvo Akademije (*accogliere nel vostro seno un nuovo Accademico*). Nije poznato kada je to bilo jer ni jedan ni drugi govor nemaju nadnevke niti se iz tekstova naslućuje vrijeme njihova nastanka.

5. Vrijeme djelovanja Ilirske akademije

Postoji jedan dokument koji upućuje na godinu osnivanja Akademije i to znatno prije nego se do sada mislilo. Na temelju pisma splitskog nadbiskupa Stjepana Cosmija od 7. VII. 1703. Ivanu Paštriću u Rimu, Čičin-Šain je pretpostavio da je Akademija osnovana u lipnju 1703. i to na Paštrićev poticaj. Pritom kao argument uzima da je Cosmi prvi put spomenuo Akademiju u srpnju i da je poslušao neke Paštrićeve prijedloge (*osservazioni*) (Čičin-Šain i Kavanjin 1952: 8–9). Međutim, zanemario je činjenicu da nadbiskup samo u tom pismu navodi Akademiju, a da je Paštrić bio njezin inicijator, onda bi ga Cosmi sigurno poslije izvijestio i o njezinu radu i napretku! Isto tako nije uzeo u obzir da se u istom odlomku (koji je možda posljedica Banfijeva priređivanja za tisak) najprije spominju pravila za nedavno osnovano (1700. godine) sjemenište i da se *savie osservazioni* koje je poslao Paštrić očito vežu uz njih. Iza toga slijedi rečenica koja se odnosi na neki Paštrićev prijedlog u vezi s hrvatskim jezikom (možda njegova uporaba u sjemeništu) pa mu Cosmi javlja da je u Splitu osnovana „akademija za taj isti jezik“.¹⁰ Cosmi, dakle, usput izvještava Paštrića o Akademiji i navodi neke podatke o njoj (Banfi 1940: 375–376), a u sljedećim je pismima ne spominje.

Na ranije osnivanje Akademije ukazuje odluka generalnog providura Pietra Valiera datirana u Splitu 24. XI. 1678. Iz nje doznajemo da je tadašnji kanonik Nikola Bijanković (1698. imenovan makarskim biskupom) zatražio da jednu ruševnu i razotkrivenu kuću¹¹ blizu nadbiskupske palače popravi o svom trošku kako bi se u njoj mogle održavati pouke iz vjeronauka i književnosti pomoću Akademije i drugih kreposnih djela. Providur je odobrio molbu

¹⁰ „è fondata qui in Spalato un'Accademia sopra la med(esi)ma lingua“ (Banfi 1940: 375).

¹¹ Vjerojatno se radi o kući koju je Bijankoviću ustupio Šibenčanin Frane Soppe Papali (Vidović 1981: 44–45).

jer će tako mladež i odrasli ispuniti dokolicu koja je izvor porokâ.¹² Budući da je Bijankovićeva molba sigurno iz iste godine, pozivanje na Akademiju znači da je ona već postojala, tj. da se može računati na njezin doprinos u provođenju Bijankovićeve zamisli. Zbog toga možemo pretpostaviti da je Ilirska akademija osnovana barem 1678. ako ne i koju godinu prije. To se osnažuje riječima Ivana Petra Marchija u pismu papi Klementu XI. da je rad splitske Akademije potaknuo Dubrovčane da utemelje sličnu akademiju, a pritom je vjerojatno mislio na Akademiju ispraznijeh koja je osnovana oko 1690. godine (Božić-Bužančić 1980: 83, Božić-Bužančić 1988: 122).

Kao zadnji podatak o Ilirskoj akademiji redovito se navodio izvještaj splitskog nadbiskupa Stjepana Cupillija Svetoj kongregaciji koncila iz 1713. koji je prvi objavio Farlati (Farlati 1765: 548), a od njega i Paltrinierija preuzimali drugi autori (Čičin-Šain i Kavanjin 1952: 9, Ferrari Cupilli 1846: 260, Karaman 1899: 18, Ljubić 1869: 344, Paltrinieri 1829: 114, Šimundža 1990: 184, Švelec 1995: 144). Međutim, to nije točno jer Cupillijeva relacija ima nadnevak 30. IX. 1714., a tekst koji donosi Farlati malo se razlikuje od izvornika, odnosno kraći je.¹³ U prijevodu on glasi: „Neka bude spomenuto usput da će ilirskom jeziku, koji mnogo svakodnevno gubi na svojoj čistoći miješanjem s talijanskim tako da je njegovom uporabom u gradovima gotovo posve iskrivljen, Ilirska akademija nedavno osnovana pridonijeti uporabi i ljepoti“. Treba skrenuti pažnju na to da Cupillijev izraz „nedavno osnovana“ ne treba shvatiti doslovno jer se u izvještajima i za starije događaje često kaže da su bili nedavno. Osim toga nije isključeno da je Akademija bila zamrla pa je u razdoblju prije pisanja izvještaja obnovila djelovanje. Koliko je još Akademija djelovala nije poznato, ali se pretpostavlja da nije još dugo jer je njezin glavni pokretač Marchi već prije nekoliko godina otišao iz Splita, a Kavanjin je umro dva mjeseca nakon Cupillijeva izvještaja.

¹² Državni arhiv Zadar, gen. prov. kut. 44, P. Valier (1678. – 1680.), knj. II., l. 158: „di poter ridur una Casa scoperta e rovinosa ... in habbitazione della Pietà et della sapienza, dove li fedeli possano inservirsi nella Dotrina Christiana, et essercitarsi nelle lettere, con l'Academia, et altri atti virtuosi ... Concediamo al sopranominato Canonico Biancovich di poter ... à sue spese esiger, et coprire il luoco suddetto per l'essertitio della Dotrina di Christo Signore, et per quello d'Academia, o lettere, onde la gioventù et li sudditi possano in tal forma divertir l'ottio padre de vitij, a Maggior Gloria di Sua Divina Maestà, et della Serenissima Repubblica“.

¹³ Archivio Apostolico Vaticano, Sacra Congregazione Concilio, Relationes Diocesum, 759 B Spalaten. a. 1714, l. 6v: „Obiter hic notandum ... (tekst oštećen) Illyrico sermoni nonnichil ex sua putitate Italici sermonis admixtione in dies amittenti, eiusdemque usu in civitatibus pene obsolescenti, ex Academia Illyrica nuper instituta plurimo utilitatis et splendoris accessurum.“ Na kraju je izvještaja Cupillijev potpis. Zahvaljujem dr. sc. don Slavku Kovačiću na preslici relacije i prijevodu.

6. Zaključak

Kao što je rečeno, Kavanjinovi govori namijenjeni splitskoj Ilirskoj akademiji važan su prilog poznavanju njegove naobrazbe i razmišljanja te Akademijina rada čiji se početak djelovanja pomiče u 1678., a zadnji podatak o njezinu postojanju datira u 1714. godinu. Bilo bi dobro da se govori prevedu i tako postanu dostupniji širem čitateljstvu koje zanima to razdoblje splitske povijesti. Upravo je prevođenjem talijanskih tekstova na hrvatski u svojim brojnim radovima i knjigama dr. sc. Ljerka Šimunković dala veliki doprinos boljem razumijevanju naše povijesti, kulture i jezika pa joj s radošću posvećujem ove retke jer me s njom vezuju desetljeća prijateljstva i suradnje, a koja je kao vrsna stručnjakinja, na moju molbu, ljubazno pregledala Kavanjinove govore te riješila neke nedoumice i greške.

Prilog

/1/ Composizioni varie del Signor D:r Gerolimo Cavagini.

Discorso Accademico in lode della fatica, ed in sprezzo del ozio del Signor Cavagini.

Confesso sinceramente, o Signori, che non avrei in questo primo cimento di Lettere (per non far da Dottore prima di esser scolaro) azzardato me stesso, coll'oppormi al parere di chi ha così virtuosamente parlato; se non fossi stato tratto dal genio che hò d'ubbidire, e dalla verità, che da proffessori della mia arte vuol esser difesa. Sentendo però nella presente radunanza proporsi in dubbio, se l'ozio sia utile o dannoso¹⁴: ammirato prima, e l'ingegno e l'erudizione di chi ha sin qui discorso a favore dell'Ozio, m'accingo io per il contrario a detestarlo come cosa perniziosa, e dannevole, ed a lodar per conseguenza l'esercizio, e la fatica, come profittevoli, anzi necessarij all'Universo. E così piena d'argomenti la materia che assumo, e debolmente sostengo, che non sò d'onde incominciar io mi deggia, quando l'ingegno frà tanta dovizia si perde e si confonde.

Pure incominciar dovendo, raccolgo in primo luogo dagli accidenti del mondo i detrimenti di questo commun nemico, mentre non v'ha cosa

¹⁴ Kavanjin se za isticanje ne koristi kurzivom nego podcrtavanjem.

grande, ch'egli non impedisca, ne cosa minima che la fatica a lui contraria non aggrandì. Tanti Regni, e tante Repubbliche annichilate a segno di non rintracciarsene vestigio, e di divenir un nulla sono effetti del primo. Tanti nulla, per così dire, moltiplicati, e sollevati a segno di divenire gran Reppubbliche, e gran Regni sono frutti dell'altra. La desolazion delle quattro belligeranti potenze ha cagionato l'ozio. Il loro incremento fino all'auge della grandezza ha prodotto il sudore dell'armi. E chi non sa che la fatica fà il tutto, appiana i Monti; solleva le Valli, fortifica le Città, perfeziona gli Edifici, addomestica gli Animali, dona, e supera i Monti. Quindi le ricchezze, quindi la fama, e la gloria, quindi le arti, quindi le scienze, quindi a nostro proposito le virtù, e quindi ogni bene. Onde Aristotile,¹⁵ e Seneca¹⁶ famosi nelle Lettere? Onde Alessandro,¹⁷ e Cesare¹⁸ gloriosi nell'armi se non dalla Fatica. Perché Memio,¹⁹ ed Asinio²⁰ derisi? Perché Ninia,²¹ e Sardanapalo²² spezzati? Se non dall'ozio.

Non vi fù uomo in Terra illustre per gloria militare, o per esempio di vita, che non l'avesse dallo stento. E insegna ciò l'esperienza delle cose passate, delle quali son piene le Istorie; ne vi è Stoa,²³ /2/ ne Accademia,²⁴ ne Peripato,²⁵ che legga massime più certe di queste. I Gimnosofisti²⁶ conoscendo i pregiudizi dell'Ozio tenevano digiuni i Scolari finchè da essi ogni giorno

¹⁵ Aristotel (384. – 322. pr. Kr.), grčki filozof. Za osobe i pojmove koji se dalje navode, opširniji podaci mogu se naći pod odgovarajućom natuknicom u „Hrvatskoj enciklopediji“ (1999. – 2009.) i u *Enciclopedia italiana* (1929. – 1939.). Za antičke pisce također vidi Škiljan (ur.) 1996, a za likove iz mitologije Zamarovský 1985.

¹⁶ Lucije Anej Senka Mlađi (4. pr. Kr. – 65. po. Kr.), rimski filozof, državnik i pisac.

¹⁷ Aleksandar Veliki (356. – 323. pr. Kr.), makedonski kralj i vojskovođa.

¹⁸ Gaj Julije Cezar (100. – 44. pr. Kr.), rimski vojskovođa i državnik.

¹⁹ Gaj Memije (? – oko 46. pr. Kr.) (talijanski Gaio Memmio), rimski političar i pjesnik (Škiljan 1996: 412).

²⁰ Gaj Azinije Polion (76. pr. Kr. – 5. po. Kr.), rimski političar i pisac. Mislimo da se ovdje ne radi o Polionovu sinu Gaju Aziniju Galu ni o starijem Gaju Aziniju Kvadratu (Škiljan 1996: 94–95).

²¹ Vjerojatno kralj Nin ili Ninos (talijanski *Nino*), legendarni osnivač asirske države i utemeljitelj Ninive, Semiramidin muž.

²² Sardanapal, legendarni posljednji asirski kralj. Mnogi ga povjesničari poistovjećuju s kraljem Asurbanipalom (od 669. do 627. pr. Kr.).

²³ Stoa, zdanje u Ateni u kojem je Zenon iz Kitija (oko 350. – 264. pr. Kr.) osnovao filozofsku školu, po kojoj je filozofsko naučavanje dobilo naziv stoicizam.

²⁴ Akademija, gaj u Ateni, u kojem je Platon (427. – 347. pr. Kr.) osnovao filozofsku školu, zbog čega se često naziva Platonova akademija.

²⁵ Peripat, dio perivoja Aristotelova Liceja u Ateni, u kojem je Aristotel poučavao svoje učenike.

²⁶ Gimnosofisti ili gimnozofi starogrčki je naziv za indijske askete i mistike (filozofe) koji su živjeli asketskim životom.

si facesse alcun virtuoso esercizio. Dracone²⁷ Legislatore degli Ateniesi gli otiosi puniva con la morte; ed il famoso Romano²⁸ orò al Senato che non si distruggesse Cartagine,²⁹ acciò i Cittadini senza emulazione non divenissero pigri coll'abbandono della Milizia, e del disaggio. L'oro, e le giogi, che sono quali Prometei,³⁰ in tutto si trasformano, se non sono lavorati, e battuti, ne mostrano i splendori, ne palesano i loro preggi. Anche Galeno³¹ afferma, che un corpo non può lungamente conservarsi sano stando nell'ozio, dove la fatica rende gli uomini agili, e saggi: arrobusta le membra, assotiglia la mente, dissolve i rei umori.

Non vi è misto, che all'entrar dell'ozio non si distrugga. Gli stessi Elementi mancano al giunger dell'ozio. Il fuoco se non ha in che operare s'ammorza. L'acque, i fiumi, ed i fonti, che col movimento, e col corso si conservano, se imprigionati in un stagno, od in una palude s'arrestano, eccoli putrefatti, e corrotti. L'aria s'è agiata, e salubre, se ritenuta dannosa. La Terra medesima, che per divina preordinazione è immobile, se non è mossa non fa feconde le viscere, ne figlia al mantenimento dell'uomo tanta varietà di sue frutta. Tutta insomma intenta è la natura all'operazione per conservarsi, ne mai è perfetta se non fa, e non disfa, se non produce, e non distrugge, se non genera, e non corrompe.

Per precetto di Dio Noi abbiamo il travaglio al Mondo, poiche avendo il commun Padre ridato il suo sovrano divieto, lo scacciò dal Paradiso, e relegatolo in Terra gl'incaricò il procacciarsi il vitto col sudore del suo volto.³² Questo rettaggio di pena, (anzi dirò meglio) questa medicina del male è in noi transfusa, ne è poca consolazione alla nostra miseria che

²⁷ Drakon ili Drakont (kraj VII. st. pr. Kr.), atenski zakonodavac poznat po izuzetno strogim kaznama; odatle atribut drakonski.

²⁸ Publije Kornelije Scipion Nazika Korkul (oko 206. – oko 141. pr. Kr.), rimski vojskovođa i političar.

²⁹ Scipion Nazika se zalagao za opstanak Kartage kao poticajnog takmaca Rimu zbog čega je stalno ponavljao: „Mislim da Kartaga treba da postoji.“ (Plutarh 1988: 505 (27)). Nasuprot njemu, Marko Porcije Katon Stariji (234. – 149. pr. Kr.) zagovarao je rat Rima protiv Kartage i njezino uništenje. Zato je svoje govore završavao rečenicom: „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam“ (Uostalom, mislim da Kartagu treba uništiti). Zahvaljujem kolegi Branku Joziću, voditelju splitskog Marulianuma, na pomoći oko identificiranja nekih osoba u govorima. Koristim se ovom prigodom da zahvalim i Radovanu Kečkemetu na prijevodu sažetka na engleski.

³⁰ Prometej, titan iz grčke mitologije, kojeg je Zeus kaznio tako da je visio prikovan za stijenu na Kavkazu gdje mu je svakog dana dolazio orao i ključvao jetru koja bi se tijekom noći obnovila, ponovno narasla.

³¹ Gelen (129. – 199.), grčki liječnik i medicinski pisac.

³² Odnosi se na grijeh Adama i Eve, njihov izgon iz Raja te čovjekovu kaznu da će hranu pribavljati u znoju svog lica (Tabak i Fućak 1968: 2–3 (Post 3)).

la bontà dell'Altissimo ci conceda il travaglio non meno come mezzo per goder della Terra, che per meritare del Cielo.

Ne qui disdice far passaggio, Accademici, dalle terrene cose, corporali alle celesti, e dello spirito. Sodoma per sentimento d'Ezechiello frà gli altri peccati fù gastigata da Iddio per l'ozio:³³ ed il Redentore Maestro della fatica ce la insegna coll'esempio, e colla rimembranza fatta alle Vergini dormiglione.³⁴ Egli invita gli affaticati /3/ col dire: Venite ad me qui laboratis, et onerati estis.³⁵ E l'appostolo delle genti lo conferma ammaestrandoci che ognuno di noi riceverà nel Cielo quella mercede che v'avrà qua giù meritato con la fatica.³⁶ Quando l'ozioso pecca, l'operoso si preserva dal peccato. Bramate Signori maggiori prove, e maggiori autorità di queste. Son sicuro, che siete persuasi a credere, che l'ozio sia Padre di tutti i vizj,³⁷ e perciò detestabile ed abbominevole. La Fatica Madre d'ogni beni, e perciò immitabile, e veneranda. Ebbe però a dire il Lirico Italiano:³⁸ Cote della Virtute / Sono Scipio i travagli, e l'ozio molle / D'ogni anima può forte il vigor rompe.³⁹

Ne diamo un po' d'occhio ai Cieli, e vediamo se anch'essi si aizzino alla fatica. Questi irrequieti si girano, e il Sole, e li pianeti stringono l'ozio a perpetuo esiglio. Così coi lor modi concorrono al nostro profitto essendo indubitabile che per noi è ordinato il loro movimento, non per se stessi, come ardì d'affermare Telesio.⁴⁰ Il fine del loro corso è la conservazione del Mondo. Poniamo l'inertia di questi. Le Provinzie opposte al Sole resterebbero dal

³³ Prorok Ezekiel uspoređuje Jeruzalem sa Sodomom koju je Bog uništio zbog njezine oholosti, bezbrižnosti i grešnog života njezinih stanovnika (Tabak i Fućak 1968: 837 (Ez 16, 49–52)).

³⁴ Odnosi se na Isusovu prisposobu o pet ludih i pet mudrih djevica, od kojih su prve zaspale čekajući zaručnika (Tabak i Fućak 1968: 23 (Mt 25,1–13)).

³⁵ Isusov poziv: „Dođite k meni svi koji ste umorni i opterećeni“ (Tabak i Fućak 1968: 10 (Mt 11,28)). U latinskom tekstu nedostaje riječ *omnes* između *me* i *qui*.

³⁶ Apostol naroda naziv je za apostola Pavla. Ovdje se vjerojatno misli na dio Pavlove poslanice Kološanima u kojem govori o nagradi i kazni koje će Gospodin dati pravednima i nepravednima (Tabak i Fućak 1968: 175 (Kol 3, 22–25; 4,1)).

³⁷ Izreka da je dokolica otac poroka pripisuje se Katonu Starijem (vidi bilj. 29). Kao opće mjesto navodi se i u terminaciji providura Valiera iz 1678. godine (vidi bilj. 12). Usporedi Marulićeva razmišljanja o dokolici u Jozić 2014.

³⁸ Fulvio Testi (1593. – 1646.), talijanski pjesnik.

³⁹ Početak Testijeve pjesme posvećene Scipioneu Sacratiju, tajniku i državnom savjetniku vojvode od Modene (Testi 1676: 209). Djelo je doživjelo više izdanja od kojih je navedeno imala obitelj Marchi, odnosno Martinis-Marchi pa se možda upravo njime koristio Kavanjin. Danas se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, sign. R-624 (Kovačić 2001: 214). U rukopisu citat nije bio podcrtan pa smo to uradili radi ujednačavanja s drugim dijelovima koje je podcrtao Kavanjin; vidi bilj. 14.

⁴⁰ Bernardino Telesio (1509. – 1588.), talijanski prirodoslovac i filozof.

suo eccessivo calore abbruciate. Da un lato della Terra perpetuo giorno, dall'altro perpetua notte. S'infuocarebbe l'aria, si gelarebbe il mare, cessarebbe il respiro, perirebbero gli animali, mancherebbe il Mondo.⁴¹ Tutto ciò dunque che v'è di bello, o di buono al Mondo, o si riguardi il temporale, o si rifletta all'eterno tutto proviene dal moto, tutto dalla fatica. Ed all'incontro non v'è male, che non si riconosca per suo genitore, l'ozio, e l'inerzia.

Se dunque è verissimo che l'ozio sia così pernizioso, o l'essercizio così giovevole, perchè ancor voi, o Signori, in questa Città decorata di virtuosi, e titolati; emoli della gloria, e di chi invidia il legittimo primato di vostra Patria, sbandeggiando quest'ozio, non abbracciate il bene della fatica coll'instituir un congresso di Letterati? Questo appunto fù l'oggetto del mio discorso, ed eccovi dizifferato il mistero del problema. Non è fuori di regola, desiderando, che venghi accettata una qualche cosa, il farla prima conoscere con le lodi. La virtù s'acquista con la fatica da me lodata. Ella non si eredita, no. Ella non è patrimonio, che si tramandi /4/ per successione dagli Avi, alli Nepoti.

E chi fù mai de'nostri maggiori ch'instituì un fidecomesso di pietà di giustizia, o d'altre virtù, non alienabile, talché sempre intiero con inviolabil Legge da un successore scenda all'altro. Io dirò da Legista che le ricchezze, i titoli, gli onori, sono Bona adventitia, et profectitia, che aliunde⁴² vi vengono, e talvolta senza merito. La sola virtù est Bonum castrense se non si ha, se non si guadagna con la spada, o com'altri disse all'anima alla mano.⁴³ I grand'uomini non si fanno di getto come le statue di Bronzo, ma voglion essere lavorati a punta di scarpello come i più duri Marmi. In un sol parto La Fatica, e l'onor nacquero in Terra.⁴⁴ Disse il Testi. Chi vuol l'uno, ami l'altro.

⁴¹ Ne znamo koje je Telesijevo djelo poslužio Kavanjinu za ovaj odlomak o astronomiji. Možda je to *De rerum natura iuxta propria principia*, koje je od 1565. doživjelo brojna izdanja, ili *Varii de naturalibus rebus libelli* koje je objavljeno postumno 1590. i koje je također više puta tiskano. U njemu prvi traktat ima naslov *De cometis et lacteo circulo*.

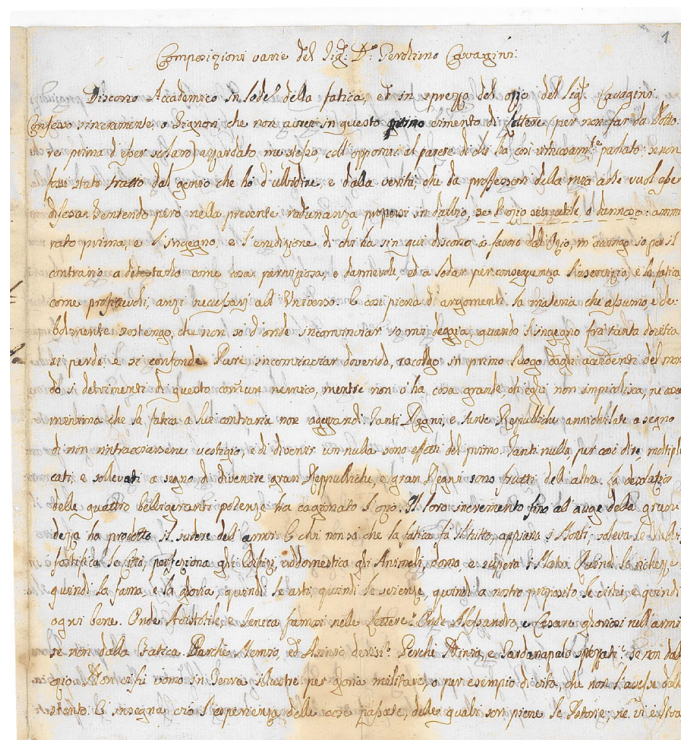
⁴² Pogrešno; u knjizi piše *altronde*.

⁴³ Ovu i prethodnu rečenicu Kavanjin je preuzeo i dijelom preoblikovao iz djela koje je napisao Daniello Bartoli (1608. – 1685.), talijanski isusovac, povjesničar i pisac. Bartoli 1663: 511 (lib. II, capo IX): „Gli honori poi, i titoli gloriosi, le ricchezze, sono, à dirlo col termine della Legge, Bona Adventitia, ò Profectitia, che ci vengono altronde, anco tal volta, senza noi meritari; dove la Virtù sola, è Bonum Castrense, che non si ha se non si guadgna con la spada in pugno; ò come ben disse il valoroso Giefte, Con l'anima in mano.“ Djelo je više puta objavljivano, a mi smo se koristili mletačkim izdanjem iz 1663. godine.

⁴⁴ Testi 1676: 212; iz iste pjesme posvećene Sacratiju.

Io freneticando coi pazzi in un'Accademia, ove anco i spropositi si riducono a proposito dirò. Che fra il Savio, e Dio non vi è altra differenza, se non che Iddio è un savio immortale, e il Savio è un Dio mortale. Chi sarà dunque tra voi, che non s'ascriba a questo congresso? La vita senza ricreazione, è come un lungo viaggio senza Osteria. Ma che più bella ricreazione di questa? Non si perda più tempo. Ci ha toccato per arti sterminate una vita troppo corta, e per un lungo viaggio, provigione troppo scarsa, Quella, che negli Antichi era Fanziulezza, in noi è decrepità, e siamo come fiori, ch'oggi nascono, e dimani son per morire.⁴⁵ Chi fra voi accettar non vorrà l'invito, sarà a ciò tratto più per incostanza di genio, che per impedimento di grandi affari. Non basta cominciare se non si vuol perseverare nella fatica, altrimenti sarebbe un incominciare molto, un seguitare poco, e un mai terminare. Ho detto.

Fine

Slika 1. Početak Kavanjinova govora o radu i dokolici

⁴⁵ Aluzija na stihove iz psalma 90, 5–6 i 103, 15–16 (Tabak i Fućak 1968: 540, 548).

/5/ Discorso Accademico

Diocleziano se per aver rinunciato all'Imperio, e per essersi ritirato in Salona sua Patria,⁴⁶ abbia a sortir lode, o biasimo, è il leggiadro problema di questa sera, o Signori. E pure io non sò benchè comandato ubbidirvi, non sò su che invitato, discorere in questo luogo, in cui forse con felice auspicio proposto avete d'assemblarvi, e di riddur con ciò una vera, e famosa Accademia.⁴⁷ Trè ben opportuni motivi nel mio pensiero si fermano, onde poter seco voi Nobilissimi Signori, questa sera discorendo intrattenervi. L'uno di lodare i vostri esercizi; l'altro d'unirmi a voi, onde discuter il problema sù l'Imperator Diocleziano in questa sera preposto; e l'ultimo di ringraziarvi come faccio, che vi siete degnati prima di ametter alla vostra virtuosa presenza, poscia di accogliere nel vostro seno un nuovo Accademico mal per ogni rispetto preso in arnese, in riguardandole vostre doti particolari. Non concedendomi l'umiltà vostra l'esaltarse come richiede, mi sarà però permesso di brevemente annumerarle.

Si v'è tal'uno frà voi prode nell'armi, e nella militar scienza assai pratico, tal'uno all'incontro addottrinato nelle Lettere, e nell'arti, che liberali s'appellano, altri di forza, e d'ardimento, altri di sapere, e di consiglio dotati, altri per la prontezza, altri per la maturità riguardevole, altri famosi nel verso, ed altri celebre nella presa: in somma tutti, o Signori avete una parte di voi stessi, che vi nobilita, e v'esalta. Ma la maggior lode, il maggior encomio, che vi si conviene, è lo stabilimento onorevole di questo trattenimento Letterario, per cui allontanati i vostri animi dall'ozio detestabile, potranno vi è maggiormente nobilitare i medesimi con lo splendore delle virtù, ed arricchirvi⁴⁸ col tesoro dell'utili scienze, e dilettevoli. Costanza dunque nel vostro proponimento richiedesi.

Così i giovani s'avvezeranno a più lodevoli fatiche: i vecchi esulteranno nel vedersi immitati nelle loro più degne azioni: e voi finalmente somministrarete a voi stessi scambievol maniera nell'incaminarsi all'acquisto delle buon'arti. Chi sà che non c'invidj ancora l'antica emola di questa nostra Patria, siccome l'altre prerogative, che l'adornano, così anche il vostro venturo profitto, per la privazione del quale, poteva solamente orgogliosamente vantarsi, d'aver superata la preminenza per tutti i riguardi dovutale? Ma se intorno alla proposta ipotesi ha d'aggirarsi il parlar nostro, e se questi è il polo de' nostri sentimenti; ecco, che riserbando a miglior tempo l'encomio delle vostre

⁴⁶ O Saloni kao mjestu Dioklecijanova rođenja pregledno Cambi 2016: 28–30.

⁴⁷ Ovdje Kavanjin očito misli na Ilirsku akademiju u kojoj drži govor.

⁴⁸ D. S. Karaman piše *arrichiudovi*.

ragguardevoli prerogative, da me insino ad'ora in iscorzio abbozzate, passo a rassegnarvi sul da voi proposto punto il mio parere.

Non ò (sic!) è dubbio, o Signori, che ognuno dietro all'orme del proprio genio s'incamina all'acquisto del bene: ma perché varie sono le apprensioni degli uomini, come varj sono i loro capriccj, quindi è, che per diverse vie segnano la traccia dello stesso bene, che si supposero. Trahit sua quemque voluptas.⁴⁹ Cantò Virgilio.⁵⁰ Roscio⁵¹ s'arreccò grand'onore l'essere per celebre Istrione mostrato a dito.⁵² Tersibe⁵³ frà buffoni ebbe luoco sovrano. Milone⁵⁴ apprezzò le vittorie né spettacoli. Irine⁵⁵ il corteggio de'lascivi amanti, Sinone⁵⁶ il ben sender le prodi. Trahit sua quemque voluptas. Sardanapalo⁵⁷ effeminato per la libidine, e per la lascivia, tutto negli occhi tremante, sepolto nella porpora con la chioma intrecciata, d'esser attorniato da un Esercito di concubine⁵⁸ a suo bene, e ad ogni sua gloria s'ascrisse, Arsacide⁵⁹ Rè de' Battriani⁶⁰ di tender reti si prendea diletto. Domiziano⁶¹ Imperatore d'imprigionar le mosche avea una curiosa vaghezza.⁶² Democrito⁶³ rise, Eraclito⁶⁴ pianse, da rio ricavasi non esservi

⁴⁹ „Svakog vuče vlastita naklonost“, tj. svatko ide za onim što mu se sviđa. Vergilijev stih iz njegovih „Bukolika“ ili „Ekloga“ (2, 65) (Doroghy 1986: 351).

⁵⁰ Publije Vergilije Maron (70. – 19. pr. Kr.), rimski pjesnik.

⁵¹ Kvint Roscije Gal (134. – 62. pr. Kr.), rimski glumac, osobito se istakao u komedijama.

⁵² Ciceron ga je branio u jednom sporu i sačuvan je njegov govor „Za glumca Roscija“ (*Pro Roscio comoedo*).

⁵³ Vjerojatno pogrešno umjesto *Tersite*. Terzit je ahejski vojnik opisan u „Ilijadi“ (II, 211–277), a postao je sinonim za lakrdijaša, izrugivanje i nakazni lik u tijelu i duši (Zamarovský 1985: 319).

⁵⁴ Milon iz Krotona u južnoj Italiji (VI. st. pr. Kr.), poznati grčki atletičar, a istakao se i kao ratnik.

⁵⁵ Čitanje je ovog imena upitno i zato ne znamo na koga je Kavanjin mislio.

⁵⁶ Sinon je ahejski vojnik čije je ime povezano uz trojanskog konja, pobjedu ahejske vojske i osvajanje Troje. O njemu se najviše zna na temelju Vergilijeve „Eneide“ (Zamarovský 1985: 306–307).

⁵⁷ Vidi bilj. 22.

⁵⁸ Kad je bio pod opsadom u Ninivi i kad je vidio da mu se bliži kraj, Sardanapal je naredio da se pobiju sve njegove priležnice i slugu, uništi sve njegovo blago i zatim zapali palača u kojoj je izgorio. Njegova smrt osobito je poznata po slici francuskog slikara Eugènea Delacroixa iz 1817. godine.

⁵⁹ Ime nekoliko članova dinastije Arsakida koja je vladala Partima, a čiji je osnivač Arsak I. oko 250. pr. Kr.

⁶⁰ Baktريا je antička oblast na teritoriju srednjeg i gornjeg toka rijeke Amu-Darje, a glavni joj je grad bio na sjeveru današnjeg Afganistana.

⁶¹ Tit Flavije Domicijan (51. – 96.), rimski car.

⁶² O Domicijanovu zabavljanju s muhama Svetonije Trankvil 1978: 310–311.

⁶³ Demokrit (oko 460. – oko 370. pr. Kr.), grčki filozof.

⁶⁴ Heraklit (VI./V. st. pr. Kr.), grčki filozof.

alcun dubbio che trahit sua quemque voluptas, onde posso cantare con quel erudito Poeta.⁶⁵

Altri naviga il Mar, altri nascosto
Gode un dolce ozio in solitaria cella,
Altri spende, altri acquista, altri piuttosto⁶⁶
Le caccie, il campo, altri il Teatro anella⁶⁷
Con sì dolci motivi ad altri aggrada
O dai Libri l'alloro, o dalla Spada.⁶⁸

Trahit, dunque, sua quemque voluptas. Tutti il suo genio segue, e di quello dolcemente s'appaga.

/7/ In questa guisa Diocleziano Imperatore tratto dalla sua inclinazione, declinò dall'Impero, e nella sua Patria Salona lodevolmente ritirossi; dopo aver nel governo Politico della Romana Monarchia resa tanto più eminente la sua fama, quanto più bassi furo li suoi natali; dopo d'aver dato a dividere al Mondo d'esser stato un Regnante sì nell'armi, che nelle lettere sufficientemente illustre, e finalmente dopo aver mostrato, e finalmente dopo essersi dimostrato sì nel stabilir in pace le sue Leggi prudente, come nel dirriger in Guerra i suoi Eserciti valoroso, d'esser con ciò stato egualmente e buon statista, e buon campione, anzi buon Prefetto, ed adorato Imperatore, giacchè Imperatoriam Majestatem, come nel prologo delle legali istituzioni s'osserva, non solum armis decoratam, venem legibus armatam esse debet.⁶⁹

Sapeva questo Principe che l'Imperio era un Mare da fluttuanti venti agitato, in cui per mezzo di scogli approdar sempre nel porto della sicurezza fora stato impossibile da chi di preseguit la navigazione bramava. Sapeva quanti occhi ambiziosi stavan continuamente vegliando in osservare la vita del Superiore, nella quale trovavan sovente l'orme del vizio, sebbene del medesimo mai vi giungesse il piede. Ed in [...] ⁷⁰ ben chiaro vedeva, che l'invidia dispargeva

⁶⁵ Capoleone Ghelfucci (XVI. st.), talijanski pisac. Kavanjin se koristi njegovim djelom *Il rosario della Madonna, poema eroico* koje je objavljeno više puta, a mi smo se koristili milanskim izdanjem iz 1606. godine.

⁶⁶ Pogrešno; u knjizi piše *più tosto*.

⁶⁷ Pogrešno; u knjizi piše *appella*.

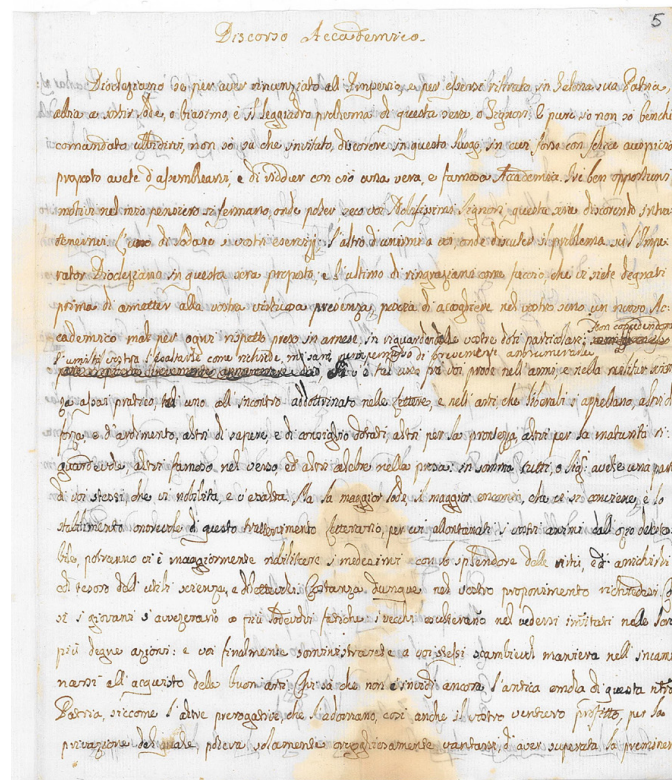
⁶⁸ Ghelfucci 1606: 370 (pjevanje 33, kitica 25).

⁶⁹ Dio rečenice nije podcrtan u izvorniku pa smo to uradili radi ujednačavanja; vidi bilj. 39. Latinska je rečenica početak uvoda Justinijanovih *Institucija* koja glasi: „Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam.“ (Krueger i Mommsen 1872: 2).

⁷⁰ Jedna nejasna riječ.

tra via, e fraponeva i suoi Tralci, acciò a suo malgrado incespasse, chi nel camino di ben condotti negozi, ardito avesse avvicinarsi ad un fine glorioso. Molti esempj lo spaventavano: molti accidenti degli antepassati Imperatori l'atterivano. Onde per ischivare l'insidie, e della fortuna, e dell'invidia ritirossi in Salona, dove finì suoi giorni con non interotta quiete.

E degna d'encomio quest'azione. Perché se per Roma universal sua Patria, guerreggiò tant'anni per onoratamente morire (che Patria non solamente d'Imperatori quella Regina del Mondo, ma di tutte anco le nazioni straniere nomavasi) mentre quelle grandi anime sdegnando di prescrivere altri confini all'ampiezza delle lor glorie, che quelle dell'Indo, e del Mauro, godevano, che da tutte le nazioni del Mondo fosse quanto per loro Patria acclamata: perciò non potendo morir per la stessa dopo tanti scorsi pericoli, volle almeno spirare l'anima in Salona sua Patria, giacché egualmente al parer di Cicero:⁷¹ Pro Patria, et in Patria mori preclarum est.⁷²

Slika 2. Početak Kavanjinova govora o Dioklecijanu

⁷¹ Marko Tulije Ciceron (106. – 43. pr. Kr.), rimski političar, pisac i govornik.

⁷² Ovo je parafraza Horacijeva stiha iz njegovih „Oda“ (*Carmina*), III, 2, 13: *Dulce et decorum est pro patria mori*. (Horatius Flaccus 1851: 58). U rukopisu latinski dio rečenice nije bio podcrtan; vidi bilj. 39.

Bibliografija i mrežni izvori

- Aranza, J. (1913). *Jerolim Kavanjin (Cavagnini)*. U J. Kavanjin, *Poviest vandelska... (Bogatstvo i uboštvo)* (str. I–XXXVIII). Zagreb: JAZU.
- Banfi, F. (1940). L'istituzione della Biblioteca Pastrizia di Spalato. *Archivio storico per la Dalmazia*, a. XV, vol. XXVIII, fasc. 168, 373–382.
- Barta Paripović, N. (2015). Uvod u Kavanjinove Baštinike. *Mogućnosti*, LXII, br. 10–12, 11–16.
- Bartoli, D. (1663). *La ricreazione del savio in discorso con la natura e con Dio*. Venetia: Presso Nicolò Pezzana, https://books.google.hr/books?id=m17wGPGj0iUC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbsge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (29/1/2021).
- Božić-Bužančić, D. (1980). Inventar arhiva obitelji Ivana Petra Marchija osnivača Ilirske akademije u Splitu. *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 10, 79–112.
- Božić-Bužančić, D. (1988). Planovi Ivana Petra Marchija za oslobođenje Južnih Slavena od Turaka. U I. Golub, S. Kovačić, D. Šimundža (ur.), *Ivan Paštrić (1636–1708): život, djelo i suvremenici* (str. 121–132). Split: Crkva u svijetu.
- Cambi, N. (2016). *Dioklecijan: vir prudens... Povijesne kontroverze i današnje dileme*. Split: Književni krug – Filozofski fakultet u Splitu.
- Čičin-Šain, Č. (1951). *Oporuka Jerolima Kavanjina*. Split: Muzej grada Splita.
- Čičin-Šain, Č.; Kavanjin, J. (1952). Čičin-Šain, Č. *Ilirska akademija u Splitu: njeno vrijeme i sjedište* (str. 5–17). Kavanjin, J. *Baštinicima* (ur. Č. Čičin-Šain) (str. 19–38). Split: Muzej grada Splita.
- Doroghy, Z. (1986). *Blago latinskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Duplančić, A. (1994). Put Kavanjinova „Bogatstva i uboštva“ od rukopisa do čitatelja. *Mogućnosti*, XLI, br. 10–12, 21–39.
- Farlati, D. (1765). *Illyricum sacrum, III*. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti.
- Ferrari Cupilli, G. (1846). Accademie letterarie in Dalmazia. *La Dalmazia*, II, br. 32, 260–261.
- Ferrari Cupilli, G. (1861). Della vita e degli scritti di Giovanni Tanzlinger Zanotti canonico zaratino. *Annuario dalmatico*, a. II, 77–103.
- Ghelfucci, C. (1606). *Il rosario della Madonna, poema eroico*. Milano: Apresso Girolamo Bordoni; Pietromartire Locarni, https://books.google.hr/books?id=2K9fSORtinsC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (29/1/2021).

- HBL (2009) = *Hrvatski biografski leksikon*, 7. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Horatius Flaccus, Q. (1851). *Opera omnia*. Lipsiae: Sumptibus et typis B. G. Teubneri.
- Jozić, B. (2014). „Otium i negotium“ – Marulić o dokolici i radu. *Crkva u svijetu*, XLIX, br. 2, 248–258.
- Karaman, D. S. (1893). Kavanjin Jerko. *Narod*, X, br. 23, 28. III, 1–2; br. 24, 31. III, 1–2; br. 25, 7. IV, 1–2; br. 27, 14. IV, 1–2.
- Karaman, D. S. (1899). *Prva hrvatska akademija i Gospodarsko društvo u Spljetu*. Spljet: Tiskarnica Dragutina Russo.
- Kavanjin, J. (1861). *Bogatstvo i ubožtvo*. Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja.
- Kavanjin, J. (1913). *Poviest vandelska... (Bogatstvo i ubožtvo)*. Zagreb: JAZU.
- Kavanjin, J. (2015). Podsjetnik i uputstva koja ja, doktor Jerolim Kavanjin, ostavljam svojim baštinicima i onima koji će, ako ovih ne bude, naslijediti moju skromnu ostavštinu. *Mogućnosti*, LXII, br. 10–12, 17–34.
- Kavanjin, J. (2017). *Povijest vandelska...* Supetar – Zagreb: Brački zbornik – Litteris.
- Kovačić, M. (2001). Katalog sačuvanih knjiga i rukopisa knjižnice Martinis-Marchi. U Duplančić, A. (ur.) (2001). *Knjižnica splitske obitelji Martinis-Marchi* (str. 131–222). Split: Arheološki muzej.
- Krueger, P.; Mommsen, T. (ur.) (1872). *Corpus iuris civilis, I. Institutiones. Digesta*. Berolini: Apud Weidmannos.
- Kukuljević Sakcinski, I. (1861). Život Jerolima Kavanjina. U J. Kavanjin, *Bogatstvo i ubožtvo* (str. III–VIII). Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja.
- Ljubić, Š. (1868). *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske, II*. Rieka: Emidija Mohovića tiskarski kamen. zavod.
- Morović, H. (1971). *Povijest biblioteka u gradu Splitu*. Zagreb: Društvo bibliotekara Hrvatske.
- Novak, G. (1961). *Povijest Splita, II*. Split: Matica hrvatska.
- Paltrinieri, O. M. (1829). *Notizie intorno alla vita di quattro arcivescovi di Spalato...* Roma: Da' torchj di Giuseppe Salviucci e figlio.
- Plutarh (1988). *Usporedni životopisi, I*. Zagreb: August Cesarec.
- Svetonije Trankvil, G. (1978). *Dvanaest rimskih careva*. Rijeka: Naprijed.

- Šimundža, D. (1990). Ardelio della Bella i splitska sredina: književne prilike i Ilirska akademija. U D. Šimundža (ur.), *Isusovac Ardelio della Bella (1655–1737)* (str. 175–186). Split – Zagreb: Crkva u svijetu – Obnovljeni život.
- Škiljan, D. (ur.) (1996). *Leksikon antičkih autora*. Zagreb: Latina & Graeca; Matica hrvatska.
- Švelec, F. (1995). Akademije u Dalmaciji. *Mogućnosti*, XLII, br. 10–12, 133–147.
- Tabak, J.; Fućak, J. (ur.) (1968). *Biblija. Stari i Novi zavjet*. Zagreb: Stvarnost.
- Telesio, B. (1565). *De natura iuxta propria principia*. Romae: Apud Antoniam Bladum. (Ovo se djelo javlja i pod naslovom *De rerum natura iuxta propria principia*.), <https://archive.org/details/bernardinitele00tele/page/n3/mode/2up> (29/1/2021).
- Telesio, B. (1590). *Varii de naturalibus rebus libelli*. Venettis: Apud Felicem Valgrisiu, <https://library.si.edu/digital-library/book/bernardiniteles00tele> (29/1/2021).
- Testi, F. (1676). *Poesie liriche*. Venetia: Presso Steffano Curti, https://books.google.hr/books?id=nvR-lA8FTEUC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (29/1/2021).
- Vidović, M. (1981). *Nikola Bijanković splitski kanonik i makarski biskup 1645–1730*. Split: Crkva u svijetu.
- Zamarovský, V. (1985). *Junaci antičkih mitova*. Zagreb: Školska knjiga.

Popis slika

Početak Kavanjinova govora o radu i dokolici, Arheološki muzej u Splitu
Početak Kavanjinova govora o Dioklecijanu, Arheološki muzej u Splitu

Two Speeches by Jerolim Kavanjin and the Illyrian Academy of Split

Jerolim Kavanjin (1643 – 1714), a poet from Split, is most famous in the Croatian literature for his voluminous poem *Poviest vandelska bogatoga a nesritnoga Epuluma i ubogoga a čestita Lazara*, known by its shorter title *Bogatstvo i uboštvo*. However, his two speeches delivered at the Illyrian Academy of Split and cited in the literature, have remained unpublished to this day. The first speech praises work and criticizes idleness, while the other is about Roman emperor Diocletian. Both speeches are written in Italian. They present Kavanjin's already known attitudes towards work and idleness, his piety and devotion to the homeland. They also reflect his encyclopaedic knowledge, knowledge of medicine, interest in astronomy and passion for literature.

Kavanjin's description of emperor Diocletian is rather interesting. He does not present his biography and does not, as it is usually the case, describe him as the persecutor of Christians. On the contrary, Kavanjin depicts him in a nutshell as a good ruler who, after many hardships, decides to retire to his native land to spend his last years there in well-deserved peace.

The exact year when the Illyrian Academy of Split (*Academia Illyrica Istituta Slovinska*) was founded is not known but the general belief was that it began its work in 1703, and that its last mention dated back to 1713. However, on the basis of the instructions sent on 24 November 1678 by General Governor Pietro Valier to Canon of Split Nikola Bijanković the year 1678 can be taken as the year of the foundation of the Academy. Furthermore, since the report submitted by Archbishop Stefano Cupilli to the Sacred Congregation of the Council on 30 September 1714 stated that the Academy still existed and that it would contribute to the use and beauty of the Croatian language, it can be considered as the last presently known mention of the Academy that most probably ceased its work soon after it.

Key words: Jerolim Kavanjin, Illyrian Academy, idleness, Diocletian, Split